
Arqueologia de la Guerra Civil: una aproximació des del seu ús didàctic

Rosa Solsona Fontova¹, Pol Galitó Martí², Cristina Gatell Arimont³,
Antoni Bardavio Novi⁴

Rebut: 30-01-2012
Acceptat: 27-05-2012

Resum

Des de l'any 2008 el Camp d'Aprenentatge de la Noguera, Servei Educatiu de la Generalitat de Catalunya, s'involucra en el projecte de recuperar la memòria d'un dels indrets que millor simbolitza el que va suposar la Guerra Civil a les Terres de Ponent, la posició defensiva del Merengue a Camarasa. Per desenvolupar aquesta tasca es va comptar amb la col·laboració de l'Associació d'Estudiosos del Front del Segre, que impulsa la localització i recuperació d'espais de memòria a la zona del cap de pont de Balaguer i jornades i exposicions amb l'objectiu de difondre i reflexionar sobre els llocs i els fets de la contesa bèl·lica. Vincular l'alumnat de 4t d'ESO i batxillerat als escenaris i moments cabdals de la història local a partir d'una sèrie de propostes didàctiques dissenyades per ser portades a la pràctica en els mateixos espais arqueològics, ha estat la contribució del Camp d'Aprenentatge de la Noguera a la feina realitzada. L'objectiu, potenciar l'empatia històrica, l'acció ciutadana, la capacitat crítica i desenvolupar la consciència històrica, tot posant en valor el patrimoni propi.

El curs 2009-2010 es va portar a terme una activitat compartida entre centres escolars, l'Escola L'Àlber (Albesa) i la ZER del Montsec (Àger, Avellanes-Santa Linya, Gerb, Os de Balaguer i Tartareu), coordinats pel Camp d'Aprenentatge de la Noguera, en la qual l'alumnat de cicle mitjà i cicle superior d'un dels centres participants, convertits en grups d'experts, presentaven a l'alumnat de l'altre centre elements del patrimoni històric de l'entorn proper: la Vil·la Romana del Romeral (Albesa) i la Via Romana d'Àger. La proposta es va desenvolupar en el marc del Projecte l'Escola Adopta un Monument, que té com a objectiu primordial fer participants els nens i les nenes del reconeixement, la divulgació i la protecció d'elements del seu patrimoni històric.

Paraules clau: patrimoni històric; memòria històrica; arqueologia de la Guerra Civil; Front de l'Ebre; unitat didàctica.

-
1. Camp d'Aprenentatge de la Noguera, Departament d'Ensenyament. Passeig del Segre, 17. 25613 Sant Llorenç de Montgai. cda-noguera@xtec.cat
 2. Associació d'Estudiosos del Front del Segre. Carrer de la Font 45. 25240 Linyola.
 3. Institut La Romànica. Plaça Mil·lenari, 4. 08210 Barberà del Vallès. cgate@xtec.cat
 4. Camp d'Aprenentatge de la Noguera, Departament d'Ensenyament. Passeig del Segre, 17. 25613 Sant Llorenç de Montgai. cda-noguera@xtec.cat

Resumen. Arqueología de la Guerra Civil: una aproximación desde su uso didáctico

Desde el año 2008 el Campo de Aprendizaje de la Noguera, Servicio Educativo de la Generalitat de Catalunya, se involucra en el proyecto de recuperar la memoria de uno de los lugares que mejor simboliza lo que supuso la Guerra Civil en las comarcas occidentales de Lleida: la posición defensiva del Merengue en Camarasa. Para desarrollar esta tarea se contó con la colaboración de la Asociación de Estudiosos del Frente del Segre, que impulsa la localización y recuperación de espacios de memoria en la zona de cabecera de puente de Balaguer y la organización de jornadas y exposiciones con el objetivo de difundir y reflexionar sobre los lugares y los hechos de la contienda bélica. Vincular al alumnado de 4º de ESO y de bachillerato con los escenarios y momentos capitales de la historia local a partir de una serie de propuestas didácticas diseñadas para ser puestas en práctica en los propios espacios arqueológicos, ha sido la contribución del Campo de Aprendizaje de la Noguera al trabajo realizado. El objetivo de esta propuesta consiste en potenciar la empatía histórica, la acción ciudadana, la capacidad crítica y desarrollar la conciencia histórica, poniendo en valor el patrimonio histórico cercano.

Palabras clave: patrimonio histórico; memoria histórica; arqueología de la Guerra Civil; Frente del Ebro; unidad didáctica.

Abstract. Civil War archaeology: an approach from its didactic use

Since 2008 the Noguera Learning Camp, an Educational Service of the Generalitat of Catalonia, is involved in a project aimed at memorial recovering of one of the places that best symbolizes what Civil War led to on the western regions of Lleida: the defensive position in Camarasa Merengue. To perform this task, we had the collaboration of the Segre Front Association of Scholars, which fosters the location and recovery of memorial spaces in the bridgehead area of Balaguer and the organization of conferences and exhibitions with the aim of spreading and reflect on the places and events of the war. The specific contribution of Noguera Learning School has been to link secondary students with the scenarios and capital moments of the local history according to a series of didactic proposals designed to be implemented in the proper archaeological sites. This proposal objective consists of enhancing historical empathy, civic action and critical ability, and to develop historical consciousness, while enhancing nearby historical heritage.

Keywords: historical heritage, historical memory, Civil War archaeology; Ebro Front, didactic unit.

SOLSONA FONTOVA, Rosa; GALITÓ MARTÍ, Pol; GATELL ARIMONT, Cristina; BARDAVIO NOVI, Antoni. «Arqueologia de la Guerra Civil: una aproximació des del seu ús didàctic». *Treballs d'Arqueologia*, 2012, núm. 18, p. 147-159.

1. El Camp d'Aprenentatge de la Noguera

El Camp d'Aprenentatge de la Noguera és un Servei Educatiu de la Generalitat de Catalunya que promou activitats educati-

ves innovadores dirigides a l'alumnat d'ensenyament obligatori i postobligatori. Així mateix, participa en la formació inicial i permanent del professorat i impulsa la investigació en l'àmbit de la didàctica de la història.

El Camp d'Aprenentatge de la Noguera pretén proporcionar a l'alumnat eines educatives que li permetin interpretar i comprendre de manera interdisciplinària per què Sant Llorenç de Montgai (la Noguera) ha estat un espai ocupat per l'ésser humà des de la prehistòria i com aquest fet ha provocat modificacions substancials en l'entorn al llarg del temps. Les propostes didàctiques que s'ofereixen des d'aquest servei educatiu es poden agrupar de la manera següent:

- Les que es fonamenten en la simulació del mètode d'investigació arqueològica, en l'experimentació didàctica en arqueologia i l'empatia històrica, centrant-se en tres moments d'especial significació en aquest territori; com a camí de pas a la prehistòria, com a terra de frontera entre Al-Andalus i els comtats catalans, en el món medieval, i com a escenari de la batalla del Segre durant la Guerra Civil.
- Les que tenen com objecte d'estudi l'entorn natural i paisatgístic de l'Espai d'Interès Natural de l'embassament de Sant Llorenç de Montgai.
- Les que pretenen fer entendre els usos econòmics i socials de la presa, el canal auxiliar d'Urgell i la central hidroelèctrica en el món actual.
- Les que s'emmarquen dins del projecte l'Escola Adopta un Monument, que dinamitza el coneixement i potencia la posada en valor del patrimoni històric i arqueològic local per apren-

dre a valorar, protegir, conservar i divulgar-lo com a expressió del passat i part de la memòria col·lectiva dels pobles a partir d'un treball específic en els centres educatius al voltant d'un monument pròxim.

2. Antecedents del projecte

La proximitat del CdA la Noguera a un dels espais de memòria de la Guerra Civil, el tossal del Deu, més conegut com el Merengue,⁵ recuperat i musealitzat pel Memorial Democràtic de la Generalitat de Catalunya, ens va motivar a incorporar-lo en el projecte educatiu del Camp d'Aprenentatge. La tasca realitzada ha estat un apropament didàctic al tema que en permetés la comprensió i aprehensió per part del públic escolar, tenint en compte les dades obtingudes des del rigor de la investigació històrica desenvolupada sobre aquest tema.

Amb aquest full de ruta, l'equip del Camp d'Aprenentatge de la Noguera va coordinar l'any 2008 un curs en el marc del Pla de Formació Permanent del Departament d'Educació de la Generalitat adreçat als docents d'educació primària i secundària obert al professorat de les comarques lleidatanes: «Espais de la memòria històrica. Aprofitament didàctic de les restes de la Guerra Civil a les Terres de Lleida», impartit per:

- Sra. Conxita Mir Cucó. Catedràtica d'Història contemporània UdL.

5. Anomenat el Merengue perquè el capità Cabrera de la 3 companyia, 497 Batalló republicà, quan li van donar l'ordre d'atacar-lo va exclamar fixant-se en la seva forma: «esto nos lo vamos a comer como si fuera un merengue». Es troba a la carretera de Camarasa a Balaguer.

- Sr. Joan Sagués San José. Professor d'Història contemporània UdL.
- Sr. Pol Galitó Martí. Associació d'Estudiosos del Front del Segre.

L'interès d'aquest curs responia de manera especial a la voluntat d'incorporar a les propostes educatives del Camp d'Aprenentatge de la Noguera activitats didàctiques en els espais de la batalla del Segre, en concret en el cap de pont de Balaguer, i crear un grup de treball per tal de dissenyar tant activitats d'aprenentatge com materials de divulgació escolar d'aquests espais de memòria.

El curs 2009-2010, el Departament d'Educació reconeixia un grup de treball per tal d'elaborar el material didàctic específic de la zona del cap de pont de Balaguer amb el nom «Espais de la memòria històrica. Aprofitament didàctic de les restes de la Guerra Civil a les Terres de Lleida.» En formaven part Cristina Gatell Arimont, professora d'educació secundària de l'IES La Romànica de Barberà del Vallès; Antoni Bardavio Novi i Rosa Solsona Fontova, CdA de la Noguera; Ismael Panades Marselles i Joaquim Sabaté Giménez, Institut Ciutat de Balaguer; David Sancho Cepero, Institut Martí l'Humà de Montblanc; Guillem Closas Serrano, Institut Lo Pla d'Urgell de Bellpuig; Mercedes de la Cuesta, Institut Roseta Mauri de Reus, i Eva Solanes Potrony, tècnica del Museu de la Noguera de Balaguer.

Per desenvolupar la tasca prevista es va demanar el suport del grup d'investigació comarcal Associació d'Estudiosos del Front del Segre, i també van implicar-s'hi entitats culturals de la comarca com l'Arxiu i el Museu de la Noguera. Aquesta associació es va constituir l'any 2004 a partir d'un grup d'estudiosos de la Guerra Civil de diferents indrets de Catalunya i

primordialment de les comarques de Lleida, per desenvolupar activitats relacionades amb la Guerra Civil (realització d'exposicions, cicles de conferències i visites guiades, inventari dels elements bèl·lics, conservació dels espais històrics, etc.), assessorar en relació a aquells elements materials que serveixin de suport didàctic i divulgatiu de les activitats de l'associació i finalment coordinar activitats diverses amb el Memorial Democràtic de Catalunya i ajuntaments de la zona.

L'any 2005 l'associació va col·laborar en la realització del projecte de senyalització i recuperació de l'espai anomenat «El Merengue», emmarcat dins el pla pilot engegat pel Departament d'Història Contemporània de la Universitat de Lleida després de signar un conveni de col·laboració amb les conselleries de Relacions Institucionals i d'Universitats i Recerca de la Generalitat de Catalunya amb el nom «Localització, registre i senyalització dels llocs emblemàtics de la guerra civil (1936-1939), de la repressió franquista i de la lluita antifranquista a les terres de Lleida», que havia de servir com a model per la resta del territori català. Aquest projecte fou presentat per l'Ajuntament de Camarasa, població on es va realitzar, l'any 2008, aprofitant la trobada anual de l'Agrupació de Supervivents de la Lleua del Biberó-41 que commemoraven el setantè aniversari dels fets del Merengue, inaugurant una exposició sobre el cap de pont de Balaguer i encetant un cicle anual de jornades sobre diferents temàtiques relacionades amb Guerra Civil a la província de Lleida promogudes per l'Associació d'Estudiosos del Front del Segre i el Consell Comarcal de la Noguera.

El Museu de la Noguera i l'Arxiu Comarcal també es van sumar als actes de commemoració del setantè aniversari de

Figura 1. Imatge de portada de l'exposició «Conviure amb la por: 1938: el cap de pont de Balaguer». Fons Daniel Torruella, ACN.

l'establiment del cap de pont de Balaguer durant la Guerra Civil espanyola presentant una exposició que tenia com a motiu central els fets que succeïren durant els mesos anteriors i posteriors a l'entrada de l'exèrcit del general Franco a la ciutat de Balaguer (Figura 1). Això va permetre al Camp d'Aprenentatge de la Noguera col·laborar en l'elaboració d'uns materials didàctics per a educació primària i per a educació secundària, adreçats a alumnes que visitessin l'exposició «Conviure amb la por: 1938, el Cap de Pont de Balaguer», i accedir, gràcies a la tasca realitzada pel Museu de la Noguera, a documents inèdits com el dietari de Camilo Cava⁶ i la documentació conservada en l'Arxiu comarcal de la Noguera.

3. Desplegament didàctic del projecte

3.1 Objectius d'aprenentatge

En el disseny i l'elaboració de la proposta didàctica es van plantejar els objectius següents:

- Utilitzar els espais de la memòria històrica com a font de coneixement del passat. Aquest objectiu es basa en el principi que l'experiència d'enfrontar-se al passat des dels llocs on perviu la memòria d'aquest passat afavoreix l'aproximació als fets històrics. En aquest cas concret, la voluntat de presentar un itinerari que ressegueixi els indrets de la batalla del Segre en el que es va anomenar el cap de pont de Balaguer, donant-lo a conèixer als centres escolars.
- Potenciar processos d'empatia històrica, tant des de l'apropament a la història des dels espais històrics on es va desenvolupar, com per la proximitat a les edats dels actors històrics dels fets que es produïren en aquest indret (primeres actuacions al front de guerra de l'anomenada lleva del biberó) de l'alumnat de quart d'ESO i de batxillerat dels instituts que potencialment puguin participar en les activitats d'aprenentatge proposades.
- Veure la història local com a eina d'apropament a la història més general. Aquest objectiu es pretén desenvolupar a partir de propostes didàctiques que permetin un *feed-back* entre

6. Camilo Cava (Balaguer, 1880 – 1950), advocat i periodista que va escriure un detallat diari de tot el que s'esdevenia durant els anys de la Guerra Civil a Balaguer.

el general (la Guerra Civil espanyola) i el local (la batalla del Segre en el cap de pont de Balaguer), procés d'aprenentatge que permet fer conscient l'alumnat que la història no està allunyada de la seva realitat vivencial, sinó que s'ha produït en els indrets habituals de la seva vida quotidiana i n'han estat actors i actrius les persones del seu entorn.

- Convertir els espais de la batalla del Segre en el cap de pont de Balaguer en espais d'aprenentatge intergeneracional on, més enllà d'una visita, es procurin elements de reflexió històrica en els visitants fomentant el desenvolupament de la consciència històrica que permeti a l'alumnat construir la seva consciència temporal en referència al seu referent social proper.
- Posar en valor el patrimoni cultural i històric com a recurs didàctic que permeti construir un coneixement interdisciplinari i globalitzador que apropi al passat i ajudi a formar la pròpia identitat, a més de potenciar la protecció conservació i divulgació d'aquest, seleccionant els continguts que donin més bona resposta a la formació d'una ciutadania activa.

3.2 Proposta didàctica

La proposta didàctica dissenyada per tal de recuperar la memòria d'un dels indrets que millor simbolitza el que va suposar la Guerra Civil a les Terres de Ponent, la posició defensiva del Merengue a Camarasa, pretén que l'alumnat esdevingui el centre de l'activitat convertint els fets històrics en una història viscuda per tal d'implicar-lo en el seu propi aprenentatge.

Els espais de guerra permeten aproximar l'alumnat a les imatges i sensacions

de les persones que van viure una guerra, conèixer societats en conflicte, instruments tecnològics i les ideologies i els imaginaris dominants en aquestes societats. A la batalla del Segre, el mes de maig del 1938, es mobilitzaren per primera vegada els membres de la lleva del biberó. L'objectiu de la contraofensiva republicana era recuperar el cap de pont Balaguer i garantir el control de les preses i centrals hidroelèctriques que abastien d'energia elèctrica Bar-

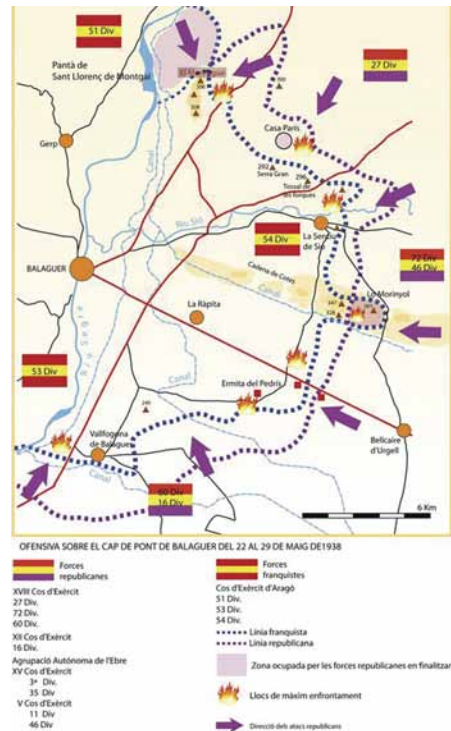

Figura 2. Mapa de l'ofensiva sobre el cap de pont de Balaguer del 22 al 29 de maig de 1938. Font: GALITÓ, P.; GIMENO, M.; PITA, R.; TARRAGONA, J. 2006. *Les batalles del Segre i la Noguera Pallaresa. L'atac final contra Catalunya (abril-desembre del 1938)*. Pagès Editors, Lleida.

celona i la seva indústria de guerra. L'Estat Major Central de l'exèrcit republicà, després de dies d'enfrontaments, va desistir per l'elevat nombre de baixes i sense haver aconseguit cap dels seus objectius.

Les operacions militars es van desenvolupar en un radi d'acció d'uns 18 km en el marge esquerre del riu Segre al seu pas per la comarca de la Noguera (Figura 2). Aquesta zona inclou estructures i restes arqueològiques de la Guerra Civil espanyola encara visibles i monuments commemoratius. El conjunt dels escenaris de la batalla del Segre, en especial la posició defensiva del Merengue, ofereix nombroses possibilitats a l'hora d'articular un discurs comprensible i didàctic que permet concebre i aprofitar aquest espai bèl·lic i avançar cap a plantejaments de la didàctica patrimonial en els espais de memòria.

3.2.1 *Activitats prèvies en el centre escolar (A)*

El punt de partida es realitza en el centre escolar, on la tasca del professorat és evidenciar quines són les representacions que té l'alumnat sobre la Guerra Civil espanyola, a partir de les quals connectar els nous coneixements i introduir els antecedents directes a l'arribada del front de guerra a les terres catalanes. Es tracta que l'alumnat es familiaritzi a treballar amb fonts històriques diverses (documentals, periodístiques, fotogràfiques, etc.), tot promovent la reflexió i creant nexes amb situacions similars del present. Per avançar en aquesta proposta s'ofereixen tres aspectes concrets: l'evolució del front de guerra, l'acollida dels refugiats i la derogació de l'estatut de Catalunya.

A.1 Evolució del front de guerra
Aquest apartat pretén situar espacialment i cronològicament el conflicte mitjançant

l'anàlisi de mapes de la situació de la guerra a Espanya el 1936, el 1937 i el de l'ofensiva franquista a l'Aragó del 1938, plantejant incògnites sobre la importància estratègica i política de l'evolució del conflicte i les possibles conseqüències.

A.2 L'acollida de refugiats

Aquí es proposa a l'alumnat un exhaustiu treball amb fonts històriques a partir de fragments del diari de Camilo Cava que testimonia l'arribada contínua de refugiats a la Noguera, llista de refugiats acollits a Sant Llorenç de Montgai i fotografies de refugiats de la Guerra Civil establint els motius pels quals es convertien en refugiats, la seva procedència.

Se'ls proposa realitzar una investigació sobre si en l'actualitat perdura la tragèdia dels refugiats o desplaçats forçosos (les causes, on s'han desplaçat i en quines condicions, qui els ajuda...), tot elaborant un mapamundi de la població refugiada actual i debatent sobre en quin continent n'hi ha més, i per què; si els sorprèn la quantitat de persones que viuen en aquesta situació; quins drets i quines obligacions han de tenir els refugiats.

A.3 Derogació de l'Estatut català

En aquest punt es proposa treballar fonts periodístiques com a fonts primàries de la història, en concret dos articles de premsa que fan referència a la derogació de l'Estatut català: «España, una. El estatuto catalán, borrado» (*Heraldo de Aragón*, 7 d'abril de 1938) i «Consigna del gobierno. En pie, los hombres y las piedras» (*La Vanguardia*, 8 d'abril de 1938). Amb aquesta activitat es vol que l'alumnat percebi l'objectiu que persegueixen els articles, se'n doni dels diferents punts de vista sobre un mateix fet històric i quins arguments els justifiquen. Així mateix se'ls proposa que

debatin quins aspectes es mantenen i que canvia en les discussions sobre l'Estatut avui, consultant les notícies de la premsa digital de l'any 2006.

3.2.2 *Activitats in situ a l'espai arqueològic del Merengue (B)*

Les activitats didàctiques proposades a l'espai de memòria del Merengue promouen l'ús de fonts materials com a eina d'anàlisi històrica. Així mateix, pretenen presentar de manera sintètica els fets que van tenir lloc a la posició defensiva del Merengue i promoure processos d'empatia impli-

Figura 3. Alumnes de quart d'ESO observant els plafons informatius d'on estaven localitzades les tropes en l'ofensiva del cap de pont de Balaguer del 22 al 29 de maig de 1938.

cant l'alumnat d'una forma directa en l'escenificació de l'ofensiva a partir dels testimonis dels protagonistes de la lleva del biberó que tenien la seva edat quan van tenir els seu bateig de foc (Figura 3).

B.1 Per què un cap de pont a Balaguer? En aquest punt es pretén contextualitzar com Balaguer esdevingué primera línia de foc del Front del Segre. Plantejar a l'alumnat què facilita a l'exèrcit franquista establir-se en territori enemic i quina importància tenia el cap de pont de Balaguer. Situar en un mapa el territori ocupat pels franquistes i també visualitzar-lo en el territori per observar-ne les proporcions reals. Extreure dels plafons informatius on es localitzaven les tropes i evidenciar la proximitat entre les posicions dels dos exèrcits (Figura 4).

B. 2 Combats al cap de pont de Balaguer, específicament a la zona del Merengue Aquí es proposa un recorregut per les trinxeres per comprendre quina era la situació tant dels qui ocupaven la posició defensiva del Merengue com dels qui duïen a terme l'ofensiva. Representar el rol d'un membre

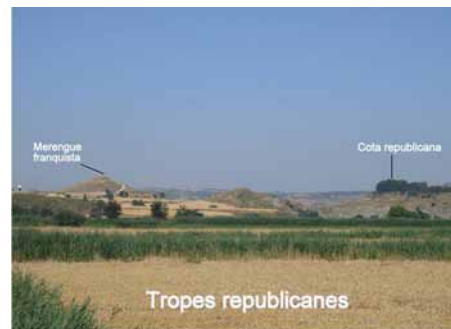

Figura 4. Situació en el territori de les tropes en l'ofensiva del maig del 1938 a la zona del Merengue.

Figura 5. Trinxeres recuperades i musealitzades del Merengue.

de la lleva del biberó davant l'ofensiva del Merengue tenint en compte la instrucció que havien rebut i les armes per realitzar l'ofensiva, considerant que al seu davant tenien l'elit de l'exèrcit franquista, com eren els tiradors d'Ifni (Figura 5). Plantejar a l'alumnat com afrontaria aquesta situació i, després, introduir el testimoni d'alguns dels protagonistes que van participar en l'ofensiva del Merengue i com va finalitzar. Establir les conseqüències del fracàs de l'exèrcit republicà en el context de la Guerra Civil espanyola.

B.3 Cal recuperar la memòria històrica?
L'any 1985 l'Agrupació de Supervivents de la Lleva del Biberó va alçar un monòlit commemoratiu al capdamunt del Merengue on hi ha escrit: «Recordem-ho sempre perquè mai més torni a succeir». Això permet plantejar a l'alumnat la reflexió sobre si cal i per què recuperar la memòria de la Guerra Civil (Figura 6).

Figura 6. Monòlit commemoratiu de l'Agrupació de Supervivents de la Lleva del Biberó al capdamunt del Merengue, 1985.

3.2.3 *Activitats d'aplicació del coneixement (C)*

En l'activitat de cloenda pretenem afavorir la consolidació del que s'ha après durant la visita a l'aula, fomentant el treball en equip, la gestió d'informació i el raonament crític, a fi de donar coherència curricular a tota l'activitat.

C.1 Corresponsal de guerra

Aquesta proposta és un treball en equip que demana a l'alumnat posar-se a la pell d'un corresponsal de guerra estranger enviat especial al cap de pont de Balaguer i fer-ne una crònica per explicar a l'opinió pública què s'estava vivint al front. En aquesta activitat es potencia que els nois i les noies diferenciïn entre fets objectius (quan va passar?, on va passar?, què va passar?) i fets subjectius (quina impressió en tens?, quins sentiments et provoca?).

C.2 Espais de memòria a Catalunya

Aquest treball cooperatiu demana la realització d'una enquesta per conèixer quina opinió tenen els ciutadans sobre la recuperació d'espais de memòria de la Guerra Civil, com el Merengue, extreure'n conclusions justificades i argumentar-ho en un debat.

4. Valoració de l'experiència

Com a conclusió fonamental de la nostra experiència, des del punt didàctic, podem afirmar que l'alumnat que participa en la proposta d'educació patrimonial d'un espai de memòria històrica de manera activa en el marc d'un entorn natural fora de l'aula desenvolupa una sèrie d'actituds i valors que els permeten modificar o estendre conceptes previs fent-los conscients d'aquelles concepcions errònies o incompletes

que tenien, proporcionant-los elements d'anàlisi que els permeten canviar-les o ampliar-les.

L'aplicació d'aquesta proposta didàctica aconsegueix que l'alumnat adquireixi eines cognitives i interpretatives per entendre el conflicte de la Guerra Civil en un entorn proper i que esdevinguin capaços d'opinar críticament davant fets de la seva història recent i fer-se conscients de com el passat ha condicionat el present cercant les arrels històriques dels problemes.

La funcionalitat dels aprenentatges permet aplicar els coneixements en diferents situacions i contextos fent que els mateixos alumnes generin estratègies per aprendre a aprendre desenvolupant habilitats de pensament crític, de gestió de la informació, de comunicació i de treball en equip que donen peu a raonaments que els permetin anar més enllà posant en valor un model de persona que pugui ser un element actiu en la construcció d'una societat democràtica, solidària i tolerant.

L'avaluació de les experiències realitzades en alumnat de quart d'ESO i de batxillerat ens constata que el mètode d'ensenyament emprat proporciona en l'alumnat aprenentatges sòlids i afavoreix el desenvolupament d'un pensament complex que estimula la racionalitat i el sentit comú i condueix a una condemna de la violència com a estratègia per solucionar conflictes.

Tot i l'extraordinari valor didàctic d'aquest patrimoni bèl·lic, la divulgació a nivell educatiu és molt minsa i caldria aprofitar i promocionar tots els espais recuperats i establir les bases que donin continuïtat a aquests projectes tot i que som conscients dels inconvenients que plantegen per tractar-se d'espais reduïts, de vegades de difícil accés o bé només visitables en determinades èpoques de l'any a causa

de les inclemències del temps i el seu complex manteniment. Tot i així, caldria encaminar esforços per promoure un patrimoni

de més abast que doni un valor afegit a l'oferta cultural i educativa arreu del territori.

Referències

- AGUADÉ SORDÉ, J. 2004. *El Diari de Lluís Randé i Inglès. Batalles del Segre i de l'Ebre i camps de concentració (abril 1938- juliol 1939)*. Cossetània. Valls.
- BARDAVIO, A.; GATELL, C.; GONZÁLEZ, P.; JARA, M. A.; SOLSONA, R. 2011. «Recerca i didàctica en l'adopció escolar de monuments», dins *Treballs d'arqueologia. Patrimoni, identitat i ciutadania: un nou paper per a l'arqueologia i la història*. UAB.
- BESOLÍ, A. 2007. «El potencial didàctic de un conjunto patrimonial contemporáneo: los escenarios históricos de la batalla del Ebro», dins *Iber. Didáctica de las Ciencias Sociales, Geografía e Historia*, núm. 51. Gener-febrier-març 2007. Graó Ed. Barcelona, p. 88-101.
- GALITÓ, P.; GIMENO, M.; PITA, R.; TARRAGONA, J. 2006. *Les batalles del Segre i la Noguera Pallaresa. L'atac final contra Catalunya (abril-desembre del 1938)*. Pagès Editors, Lleida.
- GAVALDÀ, A. 1996. «La història local en la vessant didàctica» a Balma. *Didàctica de les Ciències Socials, Geografia i Història* 3. Gener 1996. Graó Ed. Barcelona, p. 65-72.
- HERNÁNDEZ CARDONA, F.X. 2007. *Espacios de guerra y campos de batalla*, dins *Iber. Didáctica de las Ciencias Sociales, Geografía e Historia*, núm. 51. Gener-febrier-març 2007. Graó Ed. Barcelona, p. 7-19.
- MIR CURCÓ, C. 1989. «Lleida, línia de front», dins de *L'Avenç*, núm. 126. Barcelona.
- MOLERO, E. 2000. *Les quintes del biberó*. Rúbrica Editorial, el Prat del Llobregat.
- MUSEU DE LA NOGUERA (ed) 2008. *Conviure amb la por, 1938: el cap de pont de Balaguer*. Institut Municipal Progrés i Cultura – Ajuntament de Balaguer.
- SANS SICART, J. 2001. *Comissari de xoc. Crònica íntima d'una guerra que mai no em vaig imaginar*. Pagès editors. Lleida.

Annex

Proposta didàctica de la visita a la posició defensiva del Merengue a Camarasa.

1. Per què un cap de pont de Balaguer?

Localitza en el mapa les poblacions que formaven el cap de pont de Balaguer:

- Zona franquista: Balaguer, Vallfogona de Balaguer, la Ràpita, el Pedrís (Bellcaire d'Urgell), la Sentiu de Sió i Sant Llorenç de Montgai.
- Zona republicana : Bellcaire d'Urgell, Bellmunt d'Urgell i Camarasa.

2. Combats al cap de pont de Balaguer , la zona del Merengue

2.1 Treballa amb el mapa cartogràfic 1:10000.

- a. Orienta el mapa respecte al nord.
- b. Localitza l'orografia del paisatge (turons, valls, riu...).
- c. Encercla en el mapa els punts següents:
 - Cotes: 311,9 m, 280,5 m, 294 m i 289,8 m
 - Masia Roso
 - Torre Figueres
 - Granja Merengue
 - Club de Tennis Balaguer
- d. Localitza els punts anteriors sobre el territori.
- e. Situa en el mapa les tropes de l'exèrcit republicà i de l'exèrcit nacional i elabora una llegenda.

2.2 Passeja per les trinxeres:

- a. Cerca informació del tipus de maquinària de guerra que es va emprar en la defensa del Merengue per part de l'exèrcit franquista.
- b. Imagina quina era la situació tant dels qui defensaven com dels qui atacaven el Merengue.

3. Activitats d'aplicació

a. Corresponsal de guerra a la batalla del Merengue

Imagina que ets un/a corresponsal de guerra enviat especial a la Guerra Civil espanyola i que has de fer una crònica sobre els enfrontaments a la zona del Merengue. Has d'explicar a l'opinió pública el que has vist en el front.

1. Visió objectiva:

- Situació cronològica i geogràfica. Has d'assenyalar dia, mes i any de la notícia. Indret on es desenvolupa la batalla. Referències suficients perquè les persones que ho llegeixin ho situïn sense dificultat.

- Característiques de la batalla. Cal explicar l'estratègia bèl·lica que emprà cada exèrcit.
2. Visió subjectiva:
- Interpretació i valoració de la situació bèl·lica, fent referència a la vivència de les persones que van participar en la batalla, des del teu punt de vista.

Per fer la crònica podeu consultar models periodístics al web: <http://www.lavanguardia.es>

b. Espais de memòria a Catalunya

Treball en equip: fer una enquesta per conèixer quina opinió tenen els ciutadans sobre la recuperació d'espais de memòria de la Guerra Civil espanyola, com el Merengue. Extreure'n conclusions i argumentar-ho en un debat.